

УДК 32:329

Сутула О.А.
Харківський національний технічний
університет НТУ «ХПІ»

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Розглядаються теоретико-методологічні засади вивчення партійних систем в історичній ретроспективі. Проаналізовано еволюцію критеріїв класифікації партійних систем. З'ясовано, що найвживаним критерієм класифікації партійних систем є кількість партій, які змагаються, що вимірюється показником ефективної кількості партій. Доведено, що за сучасних українських реалій партійна система класифікується не за ідеологічними засадами, а за функціональними ознаками, що вказує на її квазіпартійність.

Ключові слова: *типи партійних систем, ефективна кількість партій, вимірювання партійних систем, багатопартійність, квазіпартійність, неопатримоніальний політичний процес.*

Сутула О.А.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРТИЙНЫХ СИСТЕМ

Рассмотрены теоретико-методологические основы изучения партийных систем в исторической ретроспективе. Проанализирована эволюция критериев классификации партийных систем. Выяснено, что наиболее часто употребляемым критерием классификации партийных систем является количество соревнующихся партий измеряемый показателем эффективного количества партий. Доказано, что в современных украинских реалиях партийная система классифицируется не по идеологическим принципам, а по функциональным признакам, что указывает на ее квазипартийность.

Ключевые слова: *типы партийных систем, эффективное количество партий, измерения партийных систем, квазипартийность, неопатримониальный политический процесс.*

Sutula O.

THE TYPOLOGICAL SPECIFICITIES OF PARTY SYSTEMS

The article is devoted to historical observation of the main theoretical and methodological foundations of the party systems approach. The evolution of the criteria for party systems' classification is analyzed. It was found that the most commonly used criterion for the classification of party systems is the number of competing parties, measured by indicator of the effective number of parties. It's argued that modern Ukrainian party system is to classify not by an ideological principles, but by its functional features, which characterizes it as an quasi-party system.

Key words: *party system classification, the effective number of parties, measurement of party system, quasi-party system, neo-patrimonial political process.*

Політичні події останніх років в Україні, які змінюють українське суспільство та його політичне життя, свідчать про актуалізацію проблеми партійної системи як складової політичного процесу. Важливість аналізу категоріального апарату, типології, структури і функцій партійної системи викликана необхідністю постійного формування та уточнення концептуальних засад.

Характеризуючи стан розробки проблеми, вважаємо за доцільне зазначити, що,

теоретична та методологічна база дефініційного розуміння типологізації партійної системи була закладена в працях таких вітчизняних і західних вчених, як М. Дюверже, С. Ліпсет, Р. Кац, П. Меїр, Р. Міхельс, Р. Даля, Дж. Сарторі, Х. Лінце та інших. Переваги та недоліки партійної системи в контексті українських реалій аналізувалися в працях вітчизняних науковців О. Березюка, В. Журавського, Р. Мартинюка, Є. Назаренка, О. Святоцького і В. Чушенка, О. Скрипнюка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших. Ці роботи загальнотеоретичного плану містять всебічний аналіз походження й розвитку партійної системи з точки зору

різноманітних методологічних підходів і концепцій, а також показують їхню залежність від характеру політичних режимів.

Перша типологія партійних систем, розроблена М. Дюверже, була складена на основі спостережень за обмеженою кількістю країн. В основу типології покладений кількісний критерій із простим підрахунком партій, які конкурують між собою. Вчений віділяв три типи партійної системи: однопартійна, двопартійна і багатопартійна. Однопартійна система здебільшого характерна для тоталітарних держав, у яких фашистська чи комуністична партія насаджує єдину ідеологію та систему цінностей [1, р.336-337]. За однопартійної системи партія виступає у ролі сполучної ланки між урядом і народом, яка безперервно координує свої дії залежно від реакції народу на дії влади. Теоретично така позиція партії є досить ефективною, тому що в результаті постійного контакту з народом влада не стає «відірваною» від реалій, але практика показала, що партія далеко не завжди транслює «на гору» всі сподівання народу.

Однопартійна система представлена однією монополюю правлячою партією. Зазвичай така система характерна для тоталітарних і авторитарних режимів. Двопартійну систему потрібно розглядати не як систему з двох партій, а як систему, в якій влада по чергово переходить від однієї до іншої партії. Кількість партій, конкуруючих у парламенті, вимірювали простим їх підрахунком. Головний недолік такої класифікації в тому, що все різноманіття партійних систем зводяться до двох типів. Двопартійна система має певні незаперечні переваги: сприяє пом'якшенню ідеологічних протиріч, поступовій кристалізації політичних поглядів навколо двох партій; полегшує долю виборців, які обирають не між десятками партій, які часом не мають явних відмінностей, а між двома крупними партіями з різним баченням майбутнього; двопартійний режим забезпечує стабільність уряду, адже одна партія знаходиться при владі, інша – в опозиції, а, отже, лише громадяни через інструмент виборів делегують одній із них право здійснювати владу на більш-менш тривалий термін. Основною перевагою багатопартійної системи є максимальне представництво різних соціальних прошарків, інтересів, поглядів через політичні партії, які між собою конкурують. Це дає змогу активним членам суспільства створювати політичні партії та брати участь у виборах, просуваючи свої групові інтереси.

Але існують суттєві недоліки цієї системи. За багатопартійності жодна партія не здатна одноосібно сформувати уряд, вдаючись до коаліцій з іншими партіями. Те саме стосується опозиції, яка зазвичай також складається з більш ніж однієї партії. Як результат – низька стабільність уряду, постійні конфлікти та розколи, нездатність конкретної партії реалізувати свою програму, що врешті-решт може призвести до паралічу законодавчої гілки влади в цілому. Отже, класифікація партійних систем за суто кількісним критерієм, яку запропонував М. Дюверже, безумовно, відображає в цілому відмінності між партійними системами, але не розкриває таких якісних особливостей, як міжпартійні відносини, ідеологічна дистанція між ними, внутрішньопартійна інфраструктура, а, отже, потребує доповнень. Запропанована автором класифікація виокремлює лише дві партійні системи, які зустрічаються в демократичних країнах: двопартійна (Велика Британія і США) і багатопартійна (Франція і Німеччина). З часом вчені все більше переконувались у тому, що кількісний підхід не описує повноцінно реалії функціонування партійних систем, а тому їх поділ на однопартійні, двопартійні та багатопартійні є неадекватним [1, р.316].

Р. Даль стверджував, що партії відрізняються між собою організаційною згуртованістю, яку можна виміряти, наприклад, на основі голосування їхніх членів. Учений вважав, що найвищий ступінь організаційної згуртованості партій існує у двопартійній системі, в якій одна з партій знаходиться в опозиції. Тоді як у багатопартійних системах опозиція, більш за все, буде розділена між партіями. І хоча ступінь організаційної згуртованості опозиційних партій є доволі складним критерієм для вимірювання у порівняльних дослідженнях, Р. Даль здійснив класифікацію партійних систем на такі типи: двопартійна система з відносно високим та відносно низьким ступенем організаційної єдності і багатопартійна система з відносно високим та відносно низьким ступенем організаційної єдності [2, pp. 298-299].

Суттєвим проривом у типології партійних систем був внесок Ж. Блонделя щодо форми двох з половиною партійної системи. Вона характеризується тим, що дві великі домінуючі партії збирають на виборах приблизно рівну кількість голосів, і перемога однієї з них залежить від того, яку партію підтримає третя, незначна за кількістю голосів партія. «Половинна

партія» за результатами виборів отримує значно менше парламентських місць, ніж дві інші, а тому її роль полягає скоріше у балансуванні між двома великими партіями [3, р.307]. Такого роду партія, як правило, виступає у ролі «сателіта» однієї з впливових партій, допомагаючи їй сформувати більшість. Прикладом є Німеччина, де прихід до влади однієї з двох впливових партій (соціал-демократи і ХДС/ХСС) залежить від того, на чий бік стане зі своїми голосами невелика партія (НДП).

З точки зору ідеологій, Ж. Блондель розглядає лише партії, які сповідують такі загальновідомі ідеології, як комуністична, соціалістична, ліберальна, християнська та консервативна. Таким чином, типологія партійних систем Ж. Блонделя за наявними трьома критеріями має такий вигляд: 1) двопартійна система, в якій дві великі партії отримали сумарно понад 75% голосів виборців; 2) система «двох з половиною» партій, де має місце дві великі партії та третя, що за рівнем підтримки суттєво поступається двом іншим; 3) багатопартійна система з домінуючою партією, особливістю якої є те, що одна партія займає провідні позиції в партійній системі за наявності інших партій; 4) багатопартійна система без домінуючої партії, де жодна з партій за впливовістю не переважає інші [3, р.309]. Решта типів партійних систем відносяться до багатопартійних, але поділяються на два типи: з домінуючою партією і без домінуючої партії.

Типологія партійних систем С. Роккана відрізняється від типології Ж. Блонделя у двох ключових аспектах. По-перше, вчений звертає увагу не на частку голосів виборців відданих за партію, а на частку місць партії у законодавчому органі. По-друге, акцентує увагу на відносному розмірі партії, а не на її абсолютній силі. На основі цих критеріїв С. Роккан виділяє такі типи партійних систем: англо-німецька система «1 vs 1+1», де дві великі протидорні партії вступають в коаліцію з третьою, меншою, партією; скандинавська партійна система «1 vs 3+4», де найбільша партія знаходиться при владі, або чергується з більш-менш формалізованою коаліцією менших партій; багато партійні системи «1 vs 1 vs 1+2-3», які є прикладом багатопартійної коаліційної політики [4, pp. 314-315].

Принципи класифікації партійних систем С. Роккана, були розвинуті в роботі Дж. Сарторі. Розвиваючи типологію партійних систем, Дж. Сарторі класифікує їх за двома змінними: кількість «істотних» партій та

ідеологічна дистанція між ними. З одного боку, вчений вказує на те, що кількість партій демонструє особливість політичної системи, ступінь фрагментації політичної влади, наскільки вона розсіяна чи сконцентрована [5, pp. 106-110]. З іншого боку, кількість партій впливає на тактику партійного змагання та формування парламентської коаліції. Дж. Сарторі пропонує таку класифікацію партійних систем: система з однією партією, система з партією-гегемомом, система з домінуючою партією, двопартійна, система поляризованого і поміркованого плюралізму, атомізована. Нововведенням ученого є партійна система з партією-гегемомом, яка характеризується безперервним парламентським домінуванням однієї політичної партії. Однак Дж. Сарторі не дає концептуального обґрунтування згаданому нововведенню, зазначивши, що «система з партією-гегемомом є більше, ніж просто однопартійна система» [5, р. 173]. Особливу увагу Дж. Сарторі приділяв системі поляризованого плюралізму, якій властиві: наявність істотних «антисистемних партій», які виступають проти існуючого соціально-економічного та політичного устрою, двобічна опозиція (як з лівого, так і з правого боку ідеологічного спектра). Системі поміркованого плюралізму властива відсутність антисистемних партій і двобічної опозиції, орієнтація партій на участь у формуванні уряду та утворення широких коаліцій. Найгірший варіант багатопартійності, на думку автора, – атомізована партійна система, яка є надто фрагментована [5, р. 272].

П. Майр, аналізуючи розвиток партійних систем, з'ясував, що майже немає випадків системи поляризованого плюралізму, за винятком історичних прикладів, тоді як система поміркованого плюралізму зустрічається частіше і має суттєві варіації. Вчений запропонував класифікацію партійних систем на основі кількісного критерію: 1) система великих партій (якщо дві найбільші партії разом отримують понад 80% місць у парламенті); 2) система середніх партій (якщо дві найбільші партії мають 65% місць, а 35% місць розподіляє між собою решта партій); 3) система малих партій (якщо дві найбільші партії отримують 42% місць, а 58% належать решті партій) [6, pp. 56-78].

А. Сіароф суттєво розширив інструментарій вивчення партійних систем і вдало пояснив варіації у категорії партійних систем поміркованого плюралізму. Вчений виділив такі критерії класифікації партійних

систем: 1) помірна багатопартійність з однією домінуючою партією; 2) помірна багатопартійність з двома основними партіями; 3) помірна багатопартійність з балансом між основними партіями; 4) крайня багатопартійність з однією домінуючою партією; 5) крайня багатопартійність з двома основними партіями; 6) крайня багатопартійність з балансом між партіями [7, pp. 69-73].

Розглянувши в історичній ретроспективі теоретико-методологічні засади партійної системи, зазначимо, що еволюція класифікації партійних систем відбиває реакцію вчених на соціально-політичні зміни, які відбувалися в світі. Дослідники розробили більш складні типології, включаючи нові критерії класифікації, переглянули концептуальні положення у типології партійних систем. Внесок М. Дюверже та Дж. Сарторі у розвиток партійних систем пов'язаний з розширенням типології багатопартійних систем. Вони важали, що основною перевагою багатопартійності є максимальне представництво різних соціальних прошарків, інтересів, поглядів через політичні партії, які між собою конкурують. Своєю чергою політична система отримує шанс стати більш збалансованою за рахунок появи ідеологічно різних політичних сил на політичному полі. А. Сіароф звертав особливу увагу на категоріальний апарат багатопартійних систем, вказуючи на варіативність та флуктуацію. Так, учений наводив приклад, що більшість європейських держав після Другої світової війни, наприклад, Нідерланди, Данія, Бельгія, Австрія, долаючи політичну кризу пройшла через шість різних типів партійних систем [7, p. 71].

Унаслідок особливостей історичного і політичного розвитку України, насамперед, утворення держави за умови незавершеності формування політичної нації, соціально-економічної кризи, переформування еліти та контреліти, питання щодо функціонування партійної системи України та напрямків її розвитку виявилось надзвичайно складним і дискусійним. Зміна режиму і періорієнтація форми правління на парламентаризм уможливили появу багатопартійності, метою якої було максимальне забезпечення присутності різних соціальних і політичних груп у парламенті для побудови міцної партійної системи.

Особливістю української партійної системи є велика кількість партій. У 2017 році Міністерством Юстиції було зареєстровано 350 партій [8]. Політичні сили постійно знаходяться у процесі перетворень, розпаду,

об'єднання, реорганізації, що зумовлює крайню нестійкість партійної системи. Така тенденція чітко простежувалася прослідковується на позачергових парламентських виборах 2014 року, в яких брали участь 29 політичних партій і блоків. До парламенту пройшли шість політичних сил: два блоки – Блок Петра Порошенка та Опозиційний блок і чотири партії – Народний фронт, Радикальна партія, Батьківщина, Самопоміч [8].

Партійна система України виступає симбіозом деяких елементів традиційного суспільства і сучасної держави. Так, для України була характерна персоналізація влади, коли для політичної самоідентифікації мас головним є не політичні програми, а особистість політичного лідера. Іншою ознакою є клієнталізм, або патронажні відносини, – це поширення етнічних, регіональних, сімейно-родинних і подібних зв'язків на політичну сферу. Розподіл посад, міністерських портфелів, пільг тощо багато років здійснювалося саме за цими критеріями. Наслідком таких відносин став високий рівень корупції майже в усіх сферах та сферах українського суспільства. У реальності вищезазначені умови призвели до формування квазіпартійної партійно-парламентської системи, яка не відповідала політичним викликам та раціональній складовій прийняття рішень [9, с.123]. Вже з 1994 р. президент Л. Кучма почав розбудову власної патронажно-клієнтарної мережі та намагався налагодити відносини з регіональними бізнес-групами – донецькою та дніпропетровською [10, с.239]. Особливо ці процеси прискорилися, коли у партійному будівництві активну участь почали брати представники бізнесу. Все це зумовило розірваність зв'язків між партіями і суспільством та суспільством і владою. Після виборів до Верховної Ради у 2012 р. «Партія регіонів» змогла стати домінуючою партією у парламенті, що забезпечило президенту повний контроль над парламентом, а з часом, за допомогою партійного ресурсу, влада працювала за принципами суперпрезиденталізму.

Після Євромайдану відбулося перезавантаження партійної системи України. Патронажно-клієнтарна мережа на базі Блоку Петра Порошенка була більш сформована та інституціоналізована. Надані політичні преференції допомогли залучити позафракційні та конкуруючі парламентські групи до призначення головою уряду В. Гройсмана та інших політиків на міністерські посади з президентської команди.

Копіювання західних зразків у процесі побудови української партійно-парламентської системи не викликало суттєвих змін. Багатопартійна система перетворилася на політичне поле партійних субститутів, які за допомогою неформальних видів електорального капіталу приходять до влади. Партійний субститут – це формалізована патронажно-клієнтарна мережа, яка базується на владному або олігархічному ресурсі та являє собою політичний проект, оформлений в інститут політичної партії [11, р.20]. Ці субститути не мають належного контролю з боку громадянського суспільства, мають слабку легітимність. Вони формуються згори і мають закритий стратифікаційний характер. У сучасних українських реаліях партійна система класифікується не за ідеологічними засадами, а за такими функціональними ознаками, як політичні складові провідних фінансово-промислових груп, створення конкурентоспроможних технічних політичних кандидатів, партій, блоків, метою яких є не перемога на виборах, а перетягування голосів у реально прохідних політичних суб'єктів. Такі особливості характерні для квазіпартійної системи, яка моделює своє існування в контексті неопатримоніальної політичної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – М.: Акад. проект, 2000. – 558 с.

2. Dahl R. Party Systems and Patterns of Opposition / Robert Dahl // The West European Party Systems / Peter Mair (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 296-302.
3. Blondel J. Types of Party Systems / Jean Blondel // The West European Party Systems / Peter Mair (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 302-311.
4. Rokkan S. The electoral balance / Stein Rokkan // The West European Party Systems / Peter Mair (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 311-315.
5. Sartori G. Parties and party systems. A framework for analysis / Giovanni Sartori. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 257 p.
6. Mair P. Party Systems and Structures of Competition / Peter Mair // Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective / Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris (eds.). – Thousand Oaks: Sage, 1996. – P. 49-82.
7. Siaroff A. Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945 / Alan Siaroff. – New York: Garland Publishers, 2000. – 484 p.
8. Українські вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine-elections.com.ua/election_data/vybory_result/parlament/2014-10-26
9. Фисун А.А. Украинская неопатримониальная демократия: формирование, специфика и тенденции развития / А.А. Фисун // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Под ред. А.А. Фисуна. – Х.: Золотые страницы, 2011. – Вып. 8. – С.119-127.
10. Касьянов Г. Украина 1991-2007: очерки новейшей истории / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С. 230-240.
11. Hale H. Why Not Parties In Russia? Democracy, Federalism, and the State / Henry Hale. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 288 p.

УДК 321.7;323.2;324;342.82

Зінченко М. В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗМІНИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Аналізується розвиток виборчих систем в Україні в контексті зміни виборчого законодавства. Показано, що кожний новий склад парламенту приймає новий законопроект, яким змінює норми й правила проведення наступних виборів народних депутатів з урахуванням реалій, політичного розкладу сил та досвіду проведення минулих виборів. Аналізується неспроможність парламентарів до створення і затвердження оптимальної виборчої системи в Україні.

Ключові слова: виборча система, політичні партії, вибори, парламент